

Szavak, feliratok, kivonatok

„Látod, a szavak visszatérnek. Mikor utoljára ültél itt, ebben a szobában, ebben a karosszékben, negyvennégy év előtt erről beszéltél: a trópusokról, a mocsárról, a meleg ködről és az esőről. S az elébb, amikor visszatértél ebbe a házba, az első szavad a mocsár volt, a trópus, az eső és a forró köd. Igen, a szavak visszatérnek.”

Márai Sándor

I.

Hogy vannak-e Bartóknak visszatérő szavai, mondatai, arra a rövid válaszom: igen, vannak. Elsősorban a levelek őrzik ezeket a mindig visszatérő mondatokat, vallomásokat. Azért mondom visszatérőnek, mert amikor leveszem a polcomról a leveleit tartalmazó két vastag kötet egyikét, majd mindig ugyanott nyílik ki. S ahogy lapozom és olvasom az alá-húzott és itt idézendő sorokat, azon gondolkodom, hogy vajon ugyanazt jelentik-e ma, mint tíz, húsz, vagy hetven évvel ezelőtt? Bizonyosan nem. S ha ez igaz, akkor nem a szavak, nem Bartók változott meg, hanem mi magunk: a környezet, a légkör, a körülmények. Röviden: a „viszonylatok”. Hogy igazam van-e vagy sem, azt a kedves Olvasóra bízom, s azt is, hogy ki mit vél kihallani Bartók szavaiból. Hogy érti, értelmezi például a legtöbbet idézett sorait a *Cantata Profanából*, amelyet – hála egy régi hanglemeznek – az ő hangján meg is hallgathatunk: *Szájunk többé / Nem iszik pohárból, / Csak hűvös forrásból*.

E sorok mellett a legtöbbször az egyik levél részletét szokták idézni, amely felerősíti és hitelesíti a kolinda szövegét. Mert Bartók neve és munkássága mellé legtöbbször, mint *epitheton ornans* – mint epikus hősök állandó, díszítő jelzője – a *tiszta forrás* fogalma kapcsolódik. A zenéjét és életpályáját nem ismerők is tudják ezt vele kapcsolatban. Legtöbbször csak ennyit. Ezért is idézem föl most ezt az 1931-es levélrészletet, amely január 10-én Berlin és Budapest között, vonaton íródott, eredetileg németül. A címzett *Octavian Beu*, román zene-történész, aki a bukaresti rádióban *Bartók Béla román zenéje* címmel tartott egy román nyelvű előadást, s amelynek szövegét elküldte Bartóknak. A hosszú válaszlevélnek csak az 5. pontjából idézem a *compositorul roman* (román zeneszerző) minősítésre adott választ, vagyis feleletet arra, hogy mennyire tekinthető Bartók román zeneszerzőnek.

Felfogásom a következő: magyar zeneszerzőnek tartom magamat. Azon eredeti műveim alapján, amelyekben román népzene alapul vagy attól ihletett saját dallamaimat használom fel éppoly kevésbé tekinthetnek engem román zeneszerzőnek, mint ahogyan Brahms, Schubert és Debussy sem nevezhetők magyar, ill. spanyol zeneszerzőknek a magyaros, ill. spanyol tematikát felhasználó eredeti szerzemények alapján...

Ha az Ön felfogása helytálló lenne, ugyanilyen joggal „szlovák zeneszerző”-nek is nevezhetnének, tehát három nemzetiségű zeneszerző lennék! Nos, ha már benne vagyok az őszinteségben, hadd mondjam el Önnek néhány idevágó gondolatomat :

Az én zeneszerzői munkásságom, épp mert e háromféle (magyar, román és szlovák) forrásból fakad, voltaképpen annak az integritás-gondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangoztatnak. Természetesen ezt nem azért írom Önnek, hogy ennek hangot adjon, és Ön bizonyára óvakodni is fog ettől, hiszen ilyesmi nem való a román sajtóba. Csak úgy említem meg, mint lehetséges szempontot, amelyet kb. 10 éve ismertem fel, amikor a mi sovínisztáink a leghevesebben támadtak engem állítólagos zenei Scotus Viator-ságom¹ miatt. Az én igazi vezéreszmém azonban, amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré-válásának eszméje, a testvérré-válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmtől telik – szorgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás! Az én – mondjuk földrajzi helyzetem következtében a magyar forrás van hozzám legközelebb, ezért műveimben a magyar hatás a legerősebb. Hogy mármost a stílusom – a különböző forrásoktól függetlenül – vajon magyar jellegű-e vagy sem (és minden ezen múlik), azt másoknak kell megítélniök, nem nekem.

*

A következő idézet egy alig ismert levél részlete. Pontosabban Geyer Stefinek szóló – egymás után íródott – két levélről van szó, amelyben az ifjú, 26 éves (és szerelmes) Bartók súlyos filozófiai kérdéseket taglal, a hitről és a végtelenről gondolkodik. Egyébként ezen időszakban (1907 szeptemberében) írta Geyer Stefi számára azt a két tételes hegedűversenyét, amelyik aztán sokáig kéziratban maradt. Ekkor, az „egyetemes korlátozottságra való rádöbbenésében újul ki Bartókban az örök korlátozottságnak gyermekkora óta kísértő élménye”. A terjedelmes levélből csak néhány részletet idézünk:

S melyik ember ismeri vagy fogja valaha megismerni az egész világot? Soha senki! Mert a világ időben is, térben is végtelen. A végtelenséggel pedig véges lény nem fog megküzdeni sohasem. Elhatoltunk az égbolton 130 csillagévnyi távolságra, s meg tudjuk állapítani az ott levő állócsillagok vegyi összetételét vagy esetleges mozgását. De mi ez a távolság a végtelenhez képest!! Hát hogyan merjük egy ennyire ismeretlen valaminek őseredetét még csak meghatározni próbálni is, mint a világ! Itt összetett kézzel kell megállnunk s bevallanunk teljes tehetlenségünket. Tudásvágyunkkal megismerünk belőle térben is, időben is egy keveset; de ez az egészhez képest semmi. Amit pedig sehogy sem ismerünk, annak létéről még csak hipotézisekben sem tárgyalhatunk.

De hát az „ember” keménynyakú, büszke egy legény. Nemcsak merészen (vagyis elbizakodottan) szembe[n] áll a végtelennel, sőt még magának is részt tulajdonít belőle. „A lélek halhatatlan!” mondja. Ne firtassuk, hogy mit kelljen léleknek nevezni, csak azt állapítsuk meg, mit jelent az, hogy ez a léleknek nevezett valami halhatatlan. Azt jelenti

¹ Az említett „Scotus Viator” álnéven író R. W. Seaton-Watson angol publicista az 1920-as békekötésig a magyarországi román és szlovák kisebbség, majd az impériumváltás után Nagy-Románia és Csehszlovákia híve volt, ezért kihívta maga ellen a magyar vezető körök ellenszenvét.

ugyebár, hogy időben végtelen – de csak az egyik irányba! Mégpedig előremenő irányba. Azt mindenki kell hogy elismerje, hogy visszamenő irányba nagyon is véges – akkor kezdődik, mikor az ember megszületik! Elképzeli-e olyat, a mi egyik irányba véges, a másikba végtelen?! Ez fából vaskarika! A minnek eleje van, annak okvetlenül kell hogy vége is legyen. Ez azt hiszem olyan színigazság, a mit nem lehet, de nem is kell bizonyítani. Annyira magától értetődő. Valóságos axióma. S ez egyike a legfőbb bizonyítékoknak a lélek halandósága mellett.

De tegyük föl, hogy a lélek halhatatlan. Milyen különös, nagyon fontos és mégis eldönthetetlen kérdések tolnak élénk! Mikor és hol kezdődik a lélek?

Ez a keménynyakú, büszke legény magának is részt tulajdonít a végtelenből, lelkét halhatatlannak véelve és hitében a Gondviselő, vagy legalábbis a világot elrendező Istenre támaszkodva – írja e levélről Pethő Bertalan. – Látja, hogy a gyöngébb ember számára ki-mondhatatlan vigasz a vallásos hit, ő azonban mindenféle transzcendentáló hit nélkül, az elenyészés lesújtó tudatával, de minden önmaga iránti sajnálatot elhárítva vállalja az életet.² Gondolkozzék a »Végtelen«-ről; borzongjon meg tőle, s hajtson fejet előtte. Így, ezzel a sorral fejezi be az első levelét.

*

De sokszor eszembe jutnak azok a visszatérő mondatok, amelyek egy román jóbarát, a belényesi rajz, geometria és zene szakos tanárnak, Buşîţia Jánosnak címzett levelében olvasható. A keltezés: 1931. dec. 21.

Mink egészségileg elég jól volnánk, de ezek a rendkívüli állapotok alig viselhetők el. Tulajdonképpen sokkal rosszabb a helyzet most, mint volt közvetlenül a háború után. Akkor az idő múlásától vártuk a javulást, ami kicsi mértékben ugyan, de mégis bekövetkezett. Most már attól sem várhatjuk! –

Nekem egyelőre ugyan nincsenek még személyes gondjaim, de okvetlenül lesznek, ha így haladunk. És még csak azt sem mondhatom, bárcsak lennék itt vagy amott, mert mindenütt a legnagyobb bizonytalanság, gazdasági anarchia! Mennyi szépet tudtam volna még véghezvinni – értem ezalatt a népdalgyűjtést –, de a világ esztelensége megakadályozta.

A sort egy rövid, vidám hangú levél néhány sorával zárom. Ezt 1932-ben Kréta és Alexandria között a Károly király nevű román hajó fedélzetén fogalmazta: *Némileg „honi” levegője van ennek a hajónak, mert pl. borszéki savanyúvizet tartanak, a szendvicsen szebeni kolbász van, sajtként pedig erdélyi juhsajtjélét tálalnak. Szóval én itt Afrika közelében borszéki borvizet ... iszom, és közben a székeljekre gondolok, ottani útaimra.”*

II.

Ha a fent jelzett bartóki-úton (itt és most az emlékek és emlékezések útján) haladunk Székelyföld felé, s onnan visszafordulva Torontál vármegyébe mennénk, akkor elérkezünk a határmenti Nagyszentmiklóstra, amelyik arany kincséről és Bartókról híres.

² In Magyar Filozófia Szemle 1981. 2.

Tallián Tibor monográfiájából tudom, hogy a család Borsod vármegyéből származik: *Denijs Dille* meg is találta az ősokeket Borsodszirákon. Az anyakönyvi bejegyzés s a máig megmaradt sírkövek szerint a XVIII. század végén számos leszármazottjával élt ott Bartók Gergely. Nyilvánvaló, hogy kismemes volt, mint az itteni Bartókok mindegyike.

„Gyermekei közül többen kisebb hivatalokig vitték, muzsikusféle is volt köztük: Bartók Ferenc, Sajógalgóc kántora. Gergely egyik fiát, Jánost, a mozduló idő kiragadta szűkebb hazájából – a hagyomány szerint tizenkét évesen megszökött otthonról, és Győrnél felbukkant az inszurgensek közt, veteránkardját őrizték a családban sokáig – írja Tallián Tibor monográfiájában. Valamiképpen Torontálba került 1820 körül, ott nősült. Elsőszületett fia, szintén János ifjú korában Párdány községben volt gazdatiszt, 1863-ban pedig átköltözött Nagyszentmiklóásra, ahol a földesurak, a szerb kereskedőfamíliából grófosított Nákók földművesiskolát alapítottak; annak lett igazgató-tanítója. Szerb (pontosabban délszláv-katolikus, bunyevác) asszonyt vett feleségül, Ronkovics Matildot, ő Bartók Béla nagyanyja. Kilenc felnőtt kort ért gyermekük közül öt a lány (a nénik, Béla első, hatévesen írt levelében). Hetedik szülöttje, harmadik fia Ronkovics Matildnak Bartók Béla, a zeneszerző apja. 1877-ben, János halálakor ő vette át a földművesiskolát, huszonkét évesen. (...)

Idősebb Bartók Béla magasabb mezőgazdasági iskolákat járt, és igen érdekelte a hivatása. A jelek szerint azonban nem csak szakmája művelésével akart a honorációsorsóból kiemelkedni. Hivatásbeli kiválóság a század végi magyar vidéken társadalmilag és társaságilag magasabb presztízshoz alig vezethetett. Ezt kompenzálóan kreálta magának Bartók – mai tudásunk szerint önhatalmúlag – a köznemesi rangot, szuhafői előnévvel.”

Mind Szuhafőn, mind Borsodszirákon éltek Bartókok, csak hogy Szuhafőn nem a katolikus ág, hanem a református ágból. Velük azonosította családját az igazgató. (A nagyszentmiklósi temetőben, édesapja sírján is ez az előnév szerepel.) ifj. Bartók Béla írta, hogy még címeres üvegtárgyat is készíttetett, gyermekeit „szuhafői” előnévvel kereszteltette. Maga Bartók is használta ezt az előnevet, kamaszkorában kéziratait úgy jegyezte: Béla von Bartók; 1923-ban második házasságát pedig mint szuhafői Bartók Béla kötötte.

*

Bartók Béla 125 évvel ezelőtt, 1881. március 25-én született a Torontál vármegyei Nagyszentmiklóson. Ám vele kapcsolatban van még egy olyan hely és évszám, amelyet az ő második születéseként lehetne említeni. Ez a hely a Gömör megyei Gerlice pusztá, az időpont: 1904. májusa. Ekkor a 23 éves, vékony, sovány fiatalember vonatra ül Budapesten. Előtte még el kell mondanunk, hogy ide, a világ végére vitet egy zongorát, hogy készüljön a pozsonyi bemutatkozó hangversenyére. Tornaljáról, ahová megérkezett, a következő úton mehetett 4 órán keresztül lovas kocsival: Szkáros, Kisvisnyó, Újvásár, Ratkó, aztán vagy Ratkósebesen, vagy Ratkószuhán át Kopárhegy felől ért Gerlice pusztára, a Fischer család kastélyába. Néhány nap múlva ezt írja édesanyjának: „Tornallyán alig kaphattam egy öreg embert a podgyász leszállítására, annak is kellett hogy segítsék... A környék Tornallya vidékén cseppet sem biztató; lapos unalmas; később kezd érdekesebbé végül széppé válni. Gerlice pusztá (= 2 ház) egy völgykatlanban fekszik. Fekvése határozottan szépnek mondható... A koszt jónak ígérkezik (a kávé nagyon jó). A szobám is szép tágas (jaj de unalmas ezekről írni!!) Barátságosan fogadtak, mindenben előzékenyek akarnak lenni. Most csak 5 leány van itthon 13-tól 30 évig. Éjjel csend van. Nappal is meglehetősen. Még a sétahelyeket kell majd kikapasztalnom.”

A kibédi Dósa Lidi, aki akkor 18 éves volt, itt szolgált. Ráduly Jánosnak elmesélte idős korában, hogy egymás mellett volt a szobájuk. „Örökké hallottam, hogy Bartók zongorázik... Egyszer aztán meghallotta, hogy énekelek a gyerekeknek. Tetszett Bartóknak a nóta, azt mondta, hogy még énekeljek, mert ő le szeretné jegyezni. Aztán hívott engem és kérdezte, hogy jól zongorázza-e? Hát pont úgy vót, ahogy én énekeltem.”

E ratkóvölgyi faluban valaha 58 ház állott, de 1898-ban hat kivételével az egész község leégett, aztán csak kettő maradt, s mikor én ott jártam már egy sem. Alig tudtuk megtalálni a falu nyomát, a kastélyból is csak egy alig észrevehető rom maradt. Kevés, de mégis becses emlék. Hisz oda kell képzelnünk Bartókot a zongorával, Dósa Lidit egy fél dallammal, amely – Kodály fogalmazott így – „megsejtette vele a székely zene különösségét.” Ekkor figyelt fel Bartók igazán a magyar népdalra, és hamarosan meg is kezdi a rendszeres gyűjtést. Hogy milyen eredménnyel, azt fölösleges ismertetnem, hisz mindenki jól tudja.

Mészér Zoltán

